

WOJCIECH BOŻEK

Uniwersytet Szczeciński
wojciech.bozek@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3939-3759

Organy celne w systemie nadzoru rynku uregulowanym w Polskim Akcje o Dostępności

**Customs authorities in market supervision system
regulated by the Polish Accessibility Act**

Streszczenie. W opracowaniu omówiono zagadnienia dotyczące systemu nadzoru rynku nad zapewnianiem spełniania wymagań dostępności niektórych produktów przez podmioty gospodarcze. Wynikają one z Polskiego Aktu o Dostępności, który wejdzie w życie 28 czerwca 2025 r. i który realizuje prawo do dostępności osób ze szczególnymi potrzebami. W badaniach skoncentrowano się na organach celnych, które wraz z Prezesem Zarządu Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych i organami nadzoru rynku tworzą system nadzoru rynku. Za ważne uznano także omówienie zadań nałożonych na organy celne w Polskim Akcie o Dostępności. Celem opracowania jest ustalenie przykładowych konsekwencji finansowoprawnych zadań nałożonych na organy celne ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych. W badaniach wykorzystano metodę dogmatycznoprawną oraz analizy literatury przedmiotu i orzecznictwa. W konkluzjach wskazano, że organy

celne są kompetentnymi organami właściwymi do pełnienia funkcji organu nadzorczego w zakresie dostępności produktów dopuszczonych do obrotu, jednakże ich pełne powiązanie z budżetem państwa łączy się z potrzebą zachowania szczególnej troski o przestrzeganie dyscypliny finansów publicznych.

Słowa kluczowe: organy celne; Polski Akt o Dostępności; system nadzoru rynku; dostępność.

Abstract. The study discusses issues related to the market supervisory system. The system ensures that economic entities meet the accessibility requirements for certain products. These issues result from the Polish Accessibility Act, which will enter into force on 28 June 2025. This Act implements right to accessibility for people with special needs. The research focused on customs authorities, which, together with the President of the Management Board of the State Fund for Rehabilitation of Disabled Persons and market supervisory authorities, create the market supervisory system. It was also considered important to discuss tasks imposed on customs authorities in the Polish Accessibility Act. The aim of the study is to establish exemplary financial and legal consequences of tasks imposed on customs authorities, with particular emphasis on liability for violating public finance discipline. The research used a dogmatic-legal method and analyses of relevant literature and case law. The article concludes that customs authorities are competent to function as supervisory authority in the scope of the availability of products admitted to trading on the market. However, their full connection with the state budget is linked with a need to maintain particular care for the discipline of public finances.

Keywords: customs authorities; Polish Accessibility Act; market supervision system; accessibility.

1. Zapewnianie spełniania dostępności niektórych produktów przez podmioty gospodarcze jako przykład realizowania prawa do dostępności osób ze szczególnymi potrzebami – wprowadzenie

Władze publiczne udzielają pomocy osobom z niepełnosprawnością w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji

społecznej¹. Pomoc osobom z niepełnosprawnościami nie jest przy tym ograniczana wyłącznie do obywateli Rzeczypospolitej Polskiej, co ukazały doświadczenia wywołane agresją Federacji Rosyjskiej na Ukrainę². Na tle regulacji konstytucyjnych (art. 69, ale też art. 32 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.³) wyłania się więc szczególna troska o osoby z różnego rodzaju ograniczeniami funkcjonalnymi (szczególnymi potrzebami, dysfunkcjami itd.) i poszanowanie przysługującego każdemu prawa do dostępności.

Należy mieć na względzie, że „mechanizm dostępności jest jednym z podstawowych w ochronie praw jednostki i sam przez się nie zalicza się do nowych jej instytucji”⁴. Jak bowiem stanowi art. 32 ust. 2 Konstytucji RP, nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny, a więc także z względu na ograniczenia wynikające z niepełnosprawności. Z ujęciem tym korelują uregulowania art. 9 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r.⁵ Każde z państw, które ratyfikowało Konwencję, powinno umożliwić osobom z niepełnosprawnością niezależne życie i pełny udział we wszystkich sferach życia, przy czym odbywać się to powinno w sposób efektywny i adekwatny, tj.

¹ Szerzej: M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 69 [w:] P. Tuleja (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wyd. II, LEX 2023 (dostęp: 15.04.2025 r.), oraz H. Markiewicz-Hoyda, *Prawna analiza koncepcji dostępności (accessibility)*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 3, s. 110–124.

² Szerzej: W. Bożek, *Pomoc obywatelom Ukrainy z niepełnosprawnościami w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa – analiza z odniesieniem do wybranych państwowych jednostek sektora finansów publicznych*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2023, nr 4, s. 33–53, DOI: 10.12775/PBPS.2023.020.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej: Konstytucja RP.

⁴ K. Łasak, *Dostępność usług bankowych dla osób niedowidzących i niewidomych. Uwagi na tle opinii komitetu do spraw praw osób niepełnosprawnych w sprawie Szilvia Nyusti i Péter Takács przeciwko Węgrom*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, nr 1, s. 278 oraz R. Rybski, *Znaczenie normy programowej z art. 69 Konstytucji [w:] Konstytucyjny status osób ubezwłasnowolnionych*, LEX 2015 (dostęp: 15.04.2025 r.), oraz P. Kubicki, *Równy dostęp do edukacji osób z niepełnosprawnościami [w:] A. Błaszczak (red.), Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, Warszawa 2012, s. 34 i n.

⁵ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 ze zm.), dalej: Konwencja.

przy wykorzystaniu odpowiednich środków w celu zapewnienia na zasadzie równości dostępu do środowiska fizycznego, środków transportu, informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, a także do innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich.

Uniwersalizm „dostępności” przejawia się w jej gałęziowo wielopłaszczyznowym, ale też interdyscyplinarnym charakterze. Jedną z definicji pojęcia „dostępność” sformułowano w art. 5 pkt 4 ustawy z 26 kwietnia 2024 r. o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze⁶. Definicja ta będzie stanowiła podstawę rozważań prowadzonych w dalszej części opracowania. Przez „dostępność” należy rozumieć właściwość produktu albo usługi umożliwiającą korzystanie z nich zgodnie z ich przeznaczeniem przez osoby ze szczególnymi potrzebami⁷ na zasadzie równości z innymi użytkownikami. Jest ona osiągana przez zastosowanie projektowania uniwersalnego, a w przypadku braku takiej możliwości – przez zastosowanie racjonalnych usprawnień, o których mowa w art. 2 Konwencji.

Postanowienia Konwencji przyczyniły się do zmian w prawodawstwie unijnym, które służy realizacji jej postanowień. Z punktu widzenia ujętych w tytule zagadnień jednym z ważniejszych aktów w zakresie dostępności, który wpłynął na uwzględnienie w polskim porządku prawnym potrzeb konsumenta jako osoby ze szczególnymi potrzebami w sektorze prywatnym, jest Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/882 z 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wymogów dostępności produktów i usług⁸. *European Accessibility Act* przyczynił się do uchwalenia PAD, w której określono obowiązki licznej grupy podmiotów gospodarczych dotyczące zapewniania spełniania wymagań dostępności oferowa-

⁶ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2024 r. o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze (Dz.U. poz. 731), dalej: PAD lub Polski Akt o Dostępności.

⁷ Definicję osoby ze szczególną potrzebą określono w art. 5 pkt 17 PAD.

⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/882 z 17 kwietnia 2019 r. w sprawie wymogów dostępności produktów i usług, (Dz.Urz. UE L 2019, Nr 151, s. 70), dalej: EAA (ang. *European Accessibility Act*).

nych produktów oraz oferowanych i świadczonych usług, ale także zadania organów celnych uwzględnionych w systemie nadzoru rynku, o czym szczegółowo w dalszej części opracowania.

W Polskim Akcie o Dostępności uregulowano wymagania dostępności produktów i usług, obowiązki podmiotów gospodarczych w zakresie zapewniania spełniania wymagań dostępności produktów i usług, ale także system, zasady i tryb sprawowania nadzoru rynku w zakresie zapewniania spełniania wymagań dostępności produktów i usług. System ten oparty jest na formach organizacyjnoprawnych właściwych sektorowi finansów publicznych. Ma to istotne znaczenie z punktu widzenia troski o kreowanie i utrwalanie zaufania obywateli do państwa i stanowionego prawa, które jest w tym aspekcie jednym z fundamentów dobrego społeczeństwa⁹. Zaufanie to łączyć należy również z zadaniami i funkcjonowaniem organów celnych.

Należy mieć na względzie, że zaakceptowany (choć również krytykowany¹⁰) w Polsce model społecznej niepełnosprawności realizuje się w warunkach pełnego udziału w życiu społecznym osób z niepełnosprawnością, w którym wszelkie formy dyskryminacji są nieuprawnione. Takie warunki ma tworzyć PAD, a mechanizm nadzoru nad zapewnianiem spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze z art. 38 PAD ma służyć monitorowaniu, weryfikowaniu, kontroli tego obszaru i niwelowaniu ryzyka występowania barier (ograniczeń) w aktywności osób z niepełnosprawnościami, jak też innych osób ze szczególnymi potrzebami, spowodowanych współczesną organizacją społeczeństwa. Jak bowiem wskazuje się w literaturze, „niepełnosprawność jest wytworem społeczeństwa”¹¹.

⁹ T. Nieborak, *Czy edukacja prawna jest nadal potrzebna? Refleksje na 100-lecie „Ruchu Prawniczego, Ekonomicznego i Socjologicznego”*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2021, nr 2, s. 271.

¹⁰ A. Twardowski, *Spółeczny model odpowiedzialności – analiza krytyczna*, „Studia Edukacyjne” 2018, nr 48, s. 108–112.

¹¹ A. Twardowski, *Spółeczny model...*, s. 104.

2. Organy celne w systemie nadzoru rynku w rozumieniu art. 38 PAD na tle regulacji prawa celnego

W Polskim Akcie o Dostępności uznano, że organy celne współtworzą system nadzoru rynku. Zgodnie z art. 69 ustawy z dnia 19 marca 2004 r. Prawo celne¹² organami celnymi (stosownie do właściwości) są: naczelnik urzędu celno-skarbowego, dyrektor izby administracji skarbowej, Dyrektor Krajowej Informacji Skarbowej, Szef Krajowej Administracji Skarbowej oraz minister właściwy do spraw finansów publicznych¹³. Uzupełniając należy wskazać jednak, że w rozumieniu rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1020 z dnia 20 czerwca 2019 r. w sprawie nadzoru rynku i zgodności produktów oraz zmieniające dyrektywę 2004/42/WE oraz rozporządzenia (WE) nr 765/2008 i (UE) nr 305/2011¹⁴ organy celne oznaczają administracje celne państw członkowskich UE odpowiedzialne za stosowanie przepisów prawa celnego oraz wszelkie inne organy upoważnione na mocy prawa krajowego do stosowania niektórych przepisów prawa celnego.

Obok organów celnych wymienić należy Prezesa Zarządu PFRON oraz kilka „organów nadzoru rynku”, które łącznie tworzą system nadzoru rynku ujęty w ramach PAD. Ustawodawca polski doprecyzowuje, że organami nadzoru rynku są: minister właściwy do spraw informatyzacji, Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej, Rzecznik Finansowy, wojewódzcy inspektorzy transportu drogowego, Prezes Urzędu Transportu Kolejowego, Prezes Urzędu Lotnictwa Cywilnego oraz dyrektorzy urzędów morskich w zakresie transportu morskiego i Dyrektor Urzędu Żegluga-

¹² Ustawa z dnia 19 marca 2004 r. Prawo celne (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 1373).

¹³ Por. A. Gorgol, *Krytyczne uwagi o nomenklaturze kontroli celno-skarbowej*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2022, nr 3, s. 10–11.

¹⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1020 z dnia 20 czerwca 2019 r. w sprawie nadzoru rynku i zgodności produktów oraz zmieniające dyrektywę 2004/42/WE oraz rozporządzenia (WE) nr 765/2008 i (UE) nr 305/2011 (Dz.Urz. UE L 2019, Nr 169, s. 1 ze zm.), dalej: rozporządzenie 2019/1020. Rozporządzenie to w art. 3 pkt 24 odwołuje się do definicji z art. 5 pkt 1 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 952/2013 z dnia 9 października 2013 r. ustanawiającego unijny kodeks celny (Dz.Urz. UE L 2013, Nr 269, s. 1 ze zm.).

gi Śródlądowej w Bydgoszczy w zakresie transportu wodnego śródlądowego. Jak widać, są to zróżnicowane pod względem obszarów funkcjonowania organy, które współtworzą rozproszony model nadzoru nad zapewnianiem spełniania dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. W literaturze przedmiotu takie rozwiązanie oceniono pozytywnie¹⁵, choć może to również wiązać się z określonego rodzaju wyzwaniami, dotyczącymi m.in. koordynacji całego systemu. Główne zadania w tym zakresie powierzono Prezesowi Zarządu PFRON, co jest uprawnionym rozwiązaniem ze względu na powierzenie PFRON w polskim porządku prawnym głównych zadań związanych z udzielaniem wsparcia osobom z niepełnosprawnościami w zakresie rehabilitacji społecznej i zawodowej¹⁶. Doświadczenie PFRON zdobyte przez kilkadziesiąt lat funkcjonowania tego państwowego funduszu celowego może być tym samym z powodzeniem wykorzystywane w obszarze regulacji PAD. Tym samym współpraca organów celnych z Prezesem Zarządu PFRON wynikająca m.in. art. 39 pkt 3, art. 61 ust. 4 i ust. 8 PAD jest słusznym rozwiązaniem.

Warto podkreślić, że uwzględniając postanowienia rozporządzenia 2019/1020 oraz PAD, pojawia się pewne zagrożenie występowania błędów na tle stosowanej terminologii, wynikające ze zbieżnych sformułowań użytych w tych dwóch aktach, które jednak nie są tożsame. Oznacza to, że organy celne w toku sprawowania nadzoru nad przestrzeganiem wymagań PAD będą musiały zachowywać ostrożność i oddzielać znaczenie pojęć zdefiniowanych w rozporządzeniu 2019/1020 takich jak np. „podmioty gospodarcze” od regulacji Polskiego Aktu o Dostępności. W rozumieniu PAD podmioty gospodarcze to – w odniesieniu do produk-

¹⁵ K. Mendecka, *Komentarz do art. 38 PAD* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. Staszewski (red.), *Ustawa o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. Komentarz*, Legalis 2025 (dostęp: 15.04.2025 r.).

¹⁶ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 44 ze zm.). Szerzej: M. Włodarczyk, *Komentarz do art. 45* [w:] E. Bielak-Jomaa, M. Paluszkiwicz, E. Staszewska, T. Wrocławska, M. Włodarczyk, *Rehabilitacja zawodowa i społeczna oraz zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami. Komentarz*, LEX 2023 (dostęp: 15.04.2025 r.) oraz W. Bożek, P. Mańczyk, *Komentarz do art. 29* [w:] Z. Ofiarski (red.), *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, LEX/el. 2021.

tów – producenci, upoważnieni przedstawiciele, importerzy czy też dystrybutorzy, natomiast przy usługach – usługodawcy¹⁷. Ustawodawca wyłącza tylko niektóre kategorie produktów i usług spod regulacji PAD¹⁸. Zgodnie z rozporządzeniem 2019/1020 „podmiot gospodarczy” oznacza natomiast producenta, upoważnionego przedstawiciela, importera, dystrybutora, ale także dostawcę usług realizacji zamówień lub każdą inną osobę fizyczną lub prawną podlegającą obowiązkom związanym z wytwarzaniem produktów, udostępnianiem ich na rynku lub oddawaniem do użytku zgodnie z odpowiednim unijnym prawodawstwem harmonizacyjnym. Dalej zaś należy wskazać, że w art. 3 pkt 4 rozporządzenia 2019/1020 zdefiniowano „organy nadzoru rynku”, stanowiąc, że są to organy wyznaczone przez państwo członkowskie UE jako odpowiedzialne za sprawowanie nadzoru rynku na terytorium tego państwa. Sam zaś nadzór nad rynkiem to czynności wykonywane i środki stosowane przez organy nadzoru rynku w celu zapewnienia, aby produkty spełniały wymagania określone w mającym zastosowanie unijnym prawodawstwie harmonizacyjnym oraz w celu zapewnienia ochrony interesu publicznego określonego w tym prawodawstwie. Jak widać, nie jest to ujęcie podmiotowo tożsame z art. 38 ust. 3 w zw. z ust. 2 pkt 2 PAD. Na gruncie regulacji PAD organy celne są wyraźnie oddzielane od „organów nadzoru rynku” (np. art. 38 ust. 2 pkt 2–3 oraz w art. 39 pkt 1 PAD). Z PAD wynika ponadto, że sprawowanie nadzoru rynku dotyczy zapewniania spełniania wymagań dostępności tylko niektórych produktów i usług.

W ramach rozproszonego modelu nadzoru, który wynika z art. 38 PAD, organom systemu nadzoru rynku powierzono trzy obszary zadań, tzn. kontrolę w zakresie spełniania wymagań dostępności, o których mo-

¹⁷ D. Cendrowicz, *Komentarz do art. 3 PAD* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. Staszewski (red.), *Ustawa o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. Komentarz*, Legalis 2025 (dostęp: 15.04.2025 r.).

¹⁸ Szerzej: uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze, Sejm X kadencji, druk nr 241, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/druk.xsp?nr=241> (dostęp: 15.04.2025 r.), s. 1-2, dalej: uzasadnienie do PAD oraz D. Cendrowicz *Komentarz do art. 4 PAD* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. Staszewski (red.), *Ustawa o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. Komentarz*, Legalis 2025 (dostęp: 15.04.2025 r.).

wa w art. 7–19 PAD, przez wprowadzone do obrotu produkty i oferowane lub świadczone usługi oraz w zakresie wykonywania przez podmioty gospodarcze obowiązków ujętych w PAD¹⁹, jak również postępowania w sprawie spełniania ww. wymagań dostępności oraz tych obowiązków. Poza wskazanymi wyżej obszarami ustawodawca wyznaczył także zadania, które łączą się stricte z zadaniami organów celnych (art. 61 ust. 1 w zw. z art. 38 ust. 1 pkt 2 PAD). W zadaniach tych odwołano się do postanowień rozporządzenia 2019/1020, zawężając obszar kontroli do produktów, które mają zostać objęte procedurą dopuszczenia do obrotu. Prawodawca unijny wskazuje przy tym, że kontrole celne mogą polegać w szczególności na rewizji towarów, pobieraniu próbek, weryfikacji prawidłowości i kompletności informacji podanych w zgłoszeniu, deklaracji lub powiadomieniu oraz istnienia, autentyczności, prawidłowości i ważności dokumentów, kontroli księgowości i pozostałej dokumentacji, kontroli środków transportu, kontroli bagażu i innych towarów przewożonych przez osoby lub na osobach oraz na przeprowadzaniu oficjalnych dochodzeń i innych podobnych czynności. Produkty te podlegają prawu Unii Europejskiej²⁰ i przez to także kontrolom przeprowadzanym przez organy celne, co najmniej jeden organ nadzoru rynku²¹ lub dowolny inny organ na terytorium państwa członkowskiego. Produkty, które mają zostać objęte procedurą celną dopuszczenia do obrotu, podlegają kontrolom przeprowadzanym na podstawie analizy ryzyka²² oraz (w stosownych przypadkach) na podstawie podejścia opartego na analizie ryzyka. Należy przy tym uzupełnić, że możliwe jest również przeprowadzenie kontroli przez

¹⁹ Zadania te określono w art. 22, art. 23, art. 24 ust. 1–5 i 7, art. 25–27, art. 28 ust. 2 i 3, art. 29, art. 30, art. 32, art. 33 oraz art. 34 ust. 1–3 PAD.

²⁰ Dalej: UE.

²¹ W rozumieniu nadanym w art. 3 pkt 4 rozporządzenia 2019/1020.

²² Kontrole celne, inne niż kontrole losowe, opierają się głównie na analizie ryzyka – przeprowadzanej z zastosowaniem technik elektronicznego przetwarzania danych w celu identyfikacji i oceny ryzyka oraz podjęcia niezbędnych środków zapobiegawczych – na podstawie kryteriów opracowanych na szczeblu krajowym, unijnym oraz, w stosownych przypadkach, międzynarodowym. Przy czym zarządzanie ryzykiem obejmuje takie działania jak zbieranie danych i informacji, analiza i ocena ryzyka, zalecanie i podejmowanie działań, a także regularne monitorowanie i przegląd tego procesu oraz jego wyników w oparciu o międzynarodowe, unijne i krajowe źródła i strategie.

inne, aniżeli wskazane wyżej, organy. Prawodawca unijny stanowi bowiem, że w przypadku, gdy w odniesieniu do tych samych towarów kontrole inne niż kontrole celne mają być przeprowadzone przez organy inne niż organy celne, organy celne w ścisłej współpracy z tymi innymi organami dokładają starań, by kontrole te były w miarę możliwości przeprowadzane w tym samym czasie i miejscu, co kontrole celne (punkt kompleksowej obsługi). Organy celne pełnią rolę koordynatora tych działań.

Inne zadania, które wynikają z PAD, a które dotyczą organów celnych, to:

- 1) współpraca z:
 - a) ministrem właściwym do spraw rozwoju regionalnego w zakresie dostępności produktów i usług (art. 6 pkt 4 lit. c);
 - b) Prezesem Zarządu PFRON w zakresie stosowania przepisów ustawy (art. 39 pkt 3);
 - c) Prezesem Zarządu PFRON i organami nadzoru rynku²³ (art. 61 ust. 4) oraz udostępnianie na ich wniosek danych dotyczących podmiotów gospodarczych dokonujących przywozu produktów z państw innych niż państwa członkowskie UE i państwa członkowskie Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA) – strony umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, w tym informacji objętych tajemnicą skarbową, w zakresie niezbędnym do realizowania przez Prezesa Zarządu PFRON i organy nadzoru rynku działań w ramach systemu nadzoru rynku (art. 61 ust. 7);
 - d) Prezesem Zarządu PFRON i organami nadzoru rynku przez naczelników urzędów skarbowych, którzy udostępniają na ich wniosek dane i informacje dotyczące podmiotów gospodarczych, w tym objęte tajemnicą skarbową, w zakresie niezbędnym do przeprowadzania kontroli (art. 61 ust. 8);
- 2) zadania informacyjne realizowane poprzez:
 - a) zawiadamianie właściwego organu nadzoru rynku o zawieszeniu dopuszczenia do obrotu produktu (w szczególności organ celny przekazuje informacje o tym produkcie oraz wskazuje przesłanki

²³ Szczegółowe zasady współpracy między organami celnymi a Prezesem Zarządu PFRON lub organami nadzoru rynku ujętymi w art. 38 ust. 3 mogą zostać określone w drodze porozumienia.

zawieszenia, o których mowa w art. 26 ust. 1 rozporządzenia 2019/1020), przy czym na wniosek właściwego organu nadzoru rynku organ celny udziela także dodatkowych niezbędnych wyjaśnień (art. 61 ust. 3–4);

- b) wymianę informacji na temat ryzyka²⁴ z organami wyznaczonymi;
- 3) zlecenie wydania opinii na wniosek organu celnego przez właściwy organ nadzoru rynku. Opinia dotyczyć może spełniania przez produkt wymagań dostępności (art. 61 ust. 5). Jeżeli organy celne w pierwszym punkcie wprowadzenia mają powody, aby podejrzewać, że produkty podlegające prawu Unii, które podlegają czasowemu składowaniu albo które zostały objęte procedurą celną inną niż „dopuszczenie do obrotu”, są niezgodne z mającym zastosowanie prawem UE lub stwarzają ryzyko, wówczas takie organy przekazują wszystkie stosowne informacje właściwemu urzędowi celnemu przeznaczenia (art. 25 ust. 4 rozporządzenia 2019/1020 w zw. z art. 61 ust. 2 PAD);
- 4) zadania związane z zawieszeniem dopuszczenia produktu do obrotu²⁵ (art. 26 ust. 1, 2 i 4 rozporządzenia 2019/1020 w zw. z art. 61 ust. 2 PAD) oraz dopuszczeniem ich do obrotu pomimo zawieszenia, o którym mowa wyżej (art. 27²⁶ rozporządzenia 2019/1020 w zw. z art. 61 ust. 2 PAD);

²⁴ Ryzyko to połączenie prawdopodobieństwa wystąpienia niebezpieczeństwa powodującego szkodę oraz stopnia powagi tej szkody (art. 3 pkt 18 rozporządzenia 2019/1020).

²⁵ Zawieszenie może mieć miejsce w wyniku ustalenia, że produktowi nie towarzyszy dokumentacja wymagana na mocy prawa UE mającego zastosowanie do takiego produktu lub istnieją uzasadnione wątpliwości co do autentyczności, dokładności lub kompletności takiej dokumentacji, jak i produkt nie został oznakowany ani etykietowany zgodnie z prawem Unii, które ma do niego zastosowanie, ale także z innych względów, gdy istnieją przesłanki, by przypuszczać, że produkt nie jest zgodny z prawem UE, które ma do niego zastosowanie, lub że produkt stwarza poważne ryzyko dla zdrowia, bezpieczeństwa, środowiska lub jakiegokolwiek innego interesu publicznego. Szerzej: art. 26 ust. 1 rozporządzenia 2019/1020.

²⁶ Ma to miejsce, jeżeli spełnione zostały wszelkie pozostałe wymagania i formalności związane z takim dopuszczeniem do obrotu oraz jeżeli spełniony został co najmniej jeden z poniższych warunków:

- a) w ciągu czterech dni roboczych od dnia zawieszenia organy nadzoru rynku nie zwróciły się do organów wyznaczonych o utrzymanie zawieszenia;
- b) organy wyznaczone zostały poinformowane przez organy nadzoru rynku o udzieleniu przez nie zgodzie na dopuszczenie produktu do obrotu.

- 5) zadania związane z niedopuszczaniem produktu do obrotu i wydawaniem zakazu wprowadzenia produktu do obrotu, podejmowane w przypadku, gdy organy nadzoru rynku (w rozumieniu rozporządzenia 2019/1020) stwierdzą, że danego produktu nie można wprowadzić do obrotu, ponieważ nie jest on zgodny z prawem UE, które ma do niego zastosowanie (art. 28 ust. 2 rozporządzenia 2019/1020 w zw. z art. 61 ust. 2 PAD).

Z powyższych rozważań i ustaleń wynika, że zadania nałożone w PAD na organy celne będą wiązały się z potrzebą wypracowania określonych metod postępowania, stworzenia odpowiednich narzędzi realizacji obowiązków ujętych w Polskim Akcie o Dostępności w celu zapewnienia faktycznego i efektywnego stosowania rozwiązań omawianego aktu, a przez to źródeł ich finansowania. Ponadto organy celne będą musiały uwzględnić specyfikę regulacji PAD, która, choćby w zakresie podstawowych pojęć, jest odmienna od uregulowań prawa celnego *in genere*.

3. Finansowoprawne konsekwencje ustanowienia organów celnych organami w systemie nadzoru rynku nad zapewnianiem spełniania dostępności niektórych produktów przez podmioty gospodarcze – wybrane zagadnienia

Z oceny skutków regulacji PAD wynika, że organy celne będą realizowały powierzone im nowe zadania dotyczące nadzoru rynku w ramach dotychczasowych środków²⁷. Oznacza to konieczność uwzględnienia w planach dochodów i wydatków jednostek obsługujących organy celne kosztów związanych z realizacją tych zadań. Organy celne obsługiwane są przez jednostki organizacyjne Krajowej Administracji Skarbowej, którymi są państwowe

²⁷ Rządowe Centrum Legislacji, Ocena skutków regulacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12381250> (dostęp: 15.04.2025 r.), s. 22, dalej: OSR: „Realizacja zadań wynikających z projektowanej ustawy będzie finansowana w ramach limitów wydatków dla poszczególnych dysponentów oraz planu finansowego PFRON”.

jednostki budżetowe²⁸, jako jednostki organizacyjne sektora finansów publicznych służące realizacji dochodów i wydatków budżetowych²⁹. Tak przyjęty sposób finansowania zadań wpisujących się w nowe obowiązki nałożone na organy celne – w szczególności przy braku samodzielności prowadzonej gospodarki finansowej obsługujących je jednostek – nie pozostaje bez znaczenia dla finansów publicznych, ponieważ powyższe zadania wymagają m.in. zapewnienia niezbędnej infrastruktury teleinformatycznej, technicznej, ale przede wszystkim kadrowej (np. na potrzeby przeprowadzania czynności nadzorczych, gromadzenia danych, ich agregowania i analizy).

Dlatego należy spojrzeć na konsekwencje rozwiązań prawnych PAD dotyczących organów celnych z finansowoprawnego punktu widzenia, zwłaszcza zaś ustawy z dnia 17 grudnia 2004 r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych³⁰. Dobrem chronionym w przepisach regulujących tę odpowiedzialność jest ład prawny systemu finansów publicznych, zaś kluczowym kryterium oceny działania podmiotów sektora finansów publicznych jest zachowanie tego ładu³¹. Uwzględniając nowy charakter zadań organów celnych, podkreślić należy, że w orzecznictwie dotyczącym odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych uznano, że zaplanowanie zbyt małych wydatków nie upoważnia do naruszenia planu finansowego danej jednostki, a właściwym w tym przypadku rozwiązaniem jest wnioskowanie do właściwego dysponenta budżetu o dokonanie przeniesienia wydatków budżetowych (*virement*)³². Przesłanką wyłączającą odpowiedzialność za narusze-

²⁸ Por. uzasadnienie do poselskiego projektu ustawy o Krajowej Administracji Skarbowej, druk sejmowy nr 826, Sejm VIII kadencji, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=826> (dostęp: 10.04.2025 r.), s. 118.

²⁹ Wyrok WSA w Lublinie z 13.04.2016 r., I SA/Lu 1371/15, LEX nr 2075066.

³⁰ Ustawa z dnia 17 grudnia 2004 r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych (tekst jedn. Dz. U. z 2024 r. poz. 104), dalej: u.o.n.d.f.p.

³¹ Por. orzeczenie GKO z 28 stycznia 2013 r., BDF1.4900.115-116.12.3350, Legalis nr 1651690 oraz D. Jurewicz, *Odpowiedzialność za gospodarowanie środkami publicznymi w samorządach (zagadnienia prawne)*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2016, nr 2, s. 86, DOI: 10.12775/PBPS.2016.011.

³² Por. wyrok NSA w Warszawie z 12 czerwca 2003 r., III SA 305/01, LEX nr 141278, czy też orzeczenie GKO z 16 września 2004 r., DF/GKO/Odw.-47/68/RN-21/2004/666, LEX nr 141940 oraz L. Lipiec-Warzecha, *Odpowiedzialność za naruszenie dyscypliny finansów publicznych. Komentarz*, wyd. II, Warszawa 2012, s. 125.

nie dyscypliny finansów publicznych nie jest też zlecanie dodatkowych zadań przez władze wyższego szczebla, pomimo tego, że działanie takie tworzą jednostce sektora finansów publicznych „dyskomfort w działaniu”³³. Negatywną przesłanką omawianej odpowiedzialności nie będzie wreszcie wykonywanie zadań statutowych w zwiększonym wymiarze³⁴. Tym samym skonstatować można, że nawet najbardziej szlachetne pobudki nie będą stanowić usprawiedliwienia dla działań niezgodnych z przepisami u.f.p., jak i innych ustaw dotyczących zasad prawidłowej gospodarki finansowej jednostek sektora finansów publicznych. Jak widać, powierzenie zadań wiążących się z oceną dostępności niektórych produktów organom celnym z merytorycznego punktu widzenia jest uzasadnione, ale jednocześnie wiąże się z obciążeniem finansowym budżetu państwa.

Działalność organów celnych w ramach regulacji PAD musi uwzględniać limity wydatków ustalonych w planach finansowych jednostek je obsługujących³⁵. Wydatki te będą obejmowały różne kategorie, bowiem wdrożenie PAD wymagać będzie zapewnienia planowania, obsługi organów celnych w tym zakresie, a także sprawozdawczości budżetowej, zagwarantowania funkcjonowania kontroli i audytu w ramach nowo powierzonych zadań. Istotne przy tym będzie zaangażowanie specjalistów i ekspertów w zakresie dostępności produktów dla osób ze szczególnymi potrzebami, mających wiedzę ekspercką z obszaru nie tylko zapewniania dostępności wytyczonego regulacjami PAD, ale również innych łączonych z systemem, zasadami i trybem sprawowania nadzoru rynku w zakresie zapewniania spełniania wymagań dostępności przez ww. produkty. Będą to różne obszary istotne gospodarczo i związane z produktami dopuszczonymi do obrotu, np. dotyczące konsumenckich systemów sprzętu komputerowego i systemów operacyjnych, terminali płatniczych i niektórych terminali samoobsługowych (np. automatów biletowych), konsumenckich urzędzeń końcowych z interaktywnymi zdolnościami

³³ Por. orzeczenie GKO z 13 maja 2002 r., DF/GKO/Odw.-30/38/2002, LEX nr 80022.

³⁴ Tamże.

³⁵ Por. orzeczenie REG.KO z 28 czerwca 2012 r., RKO-522/3/12, Biul.NDFP 2012, nr 4, poz. 1 oraz orzeczenie REG.KO z 16 grudnia 2014 r., RIO.XII.53-41/2014, Biul.NDFP 2015, nr 2, poz. 2.

obliczeniowymi wykorzystywanych do oferowania lub świadczenia usług telekomunikacyjnych, jak i dostępu do audiowizualnych usług medialnych, a także czytników książek elektronicznych. Choć nie można przesądzić, w jakim stopniu każda z ww. grup produktów będzie absorbować organy celne, to wyliczenie powyższe pokazuje zakres i istotę nowych zadań omawianych organów nadzoru. Oczywiście jest, że zadaniom tym organy systemu nadzoru rynku będą musiały sprostać, ale wymagać to będzie nie tylko czasu, ale przede wszystkim nakładów, jak już wyżej wskazano, ze źródeł publicznych. Stąd tak istotne znaczenie mają zasady wyrażone w ustawie z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych³⁶ wynikające przede wszystkim z art. 44 u.f.p. Należy przy tym mieć na względzie, że dokonywanie wydatków środków publicznych jest czymś innym niż zaciąganie zobowiązań angażujących środki publiczne, gdyż zaciągnięcie zobowiązania poprzedza dokonanie wydatku. Ustawodawca odrębnie uregulował zasady dotyczące zaciągania zobowiązań w art. 46 u.f.p. Nie należy zatem utożsamiać zaciągnięcia zobowiązania z dokonaniem wydatku, gdyż nie są to pojęcia tożsame³⁷.

Nie jest wykluczone, że niektóre z inicjatyw służące wykonywaniu zadań PAD przez organy celne wiązać się będą z potrzebą stosowania prawa zamówień publicznych, co również ma znaczenie z punktu widzenia odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych (np. art. 17 u.o.n.d.f.p.). Funkcjonowanie jednostek budżetowych obsługujących organy celne w ramach rozliczenia pełnego (brutto) z budżetem państwa łączy się także z potrzebą ścisłego przestrzegania zasad wyrażonych w art. 11 u.f.p.³⁸ Naruszenie reguły budżetowania brutto również stanowi czyn bezprawny spenalizowany w art. 7 u.o.n.d.f.p. Naruszeń dyscypliny finansów publicznych, które łączą się z gospodarką finansową jednostek budżetowych, jest w u.o.n.d.f.p. zdecydowanie więcej. Ich szczegółowe omawianie wykracza jednak poza przyjęty cel opracowania.

³⁶ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (tekst jedn. Dz.U. z 2024 r. poz. 1530 ze zm.), dalej: u.f.p.

³⁷ Por. orzeczenie REG.KO z 23 maja 2014 r., RKO-522/13/14, Biul.NDFP 2014, nr 3, poz. 4.

³⁸ Szerzej: K. Kopyściańska, *Komentarz do art. 11 [w:] Z. Ofiarski (red.), Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, LEX/el. 2021.

Konkludując, należy stwierdzić, że choć nałożenie na organy celne określonych (adekwatnych w obszarze funkcjonowania tych organów) zadań wynikających z PAD jest w ujęciu celowościowym, funkcjonalnym i merytorycznym uzasadnione, to analizy finansowoprawne zmuszają do stwierdzenia, że każde nowe zadanie wiąże się (przynajmniej na etapie ich wdrażania) z potrzebą wygospodarowania zasobów finansowych na pokrycie kosztów ich realizacji. Osadzenie zaś organów systemu nadzoru rynku w sektorze finansów publicznych pociąga za sobą potrzebę szczególnej troski o zachowanie dyscypliny finansów publicznych.

4. Podsumowanie

Prawo do dostępności nie jest prawem nowym, a wynika zarówno z regulacji Konstytucji RP, jak i Konwencji i licznych źródeł prawa krajowego, jak i unijnego. Konsekwencją uchwalenia *European Accessibility Act* było zainicjowanie i uchwalenie Polskiego Aktu o Dostępności, który stał się podstawą nałożenia na różne organy administracji publicznej i przez to obsługujące je jednostki sektora finansów publicznych nowych zadań. Koncepcja ta jest w ogólnym ujęciu właściwa, ale nie można zapominać o potrzebie kompleksowej oceny konsekwencji przyjętego modelu zapewnienia dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. Prawo do dostępności, tak jak może być rozważane z różnych punktów widzenia (prawnego, ekonomicznego, społecznego, kulturowego, medycznego itd.), tak też wiąże się z wielowymiarowymi skutkami, w tym również o charakterze finansowoprawnym.

Ustawodawca stworzył w Polskim Akcie o Dostępności dedykowany określonemu obszarowi regulacji system nadzoru rynku, w którym istotne zadania powierzono organom celnym. Tym samym organy te stały się jednym z elementów rozproszonego modelu nadzoru, do którego należą istotne zadania związane zapewnieniem respektowania prawa do dostępności osób ze szczególnymi potrzebami. Należy mieć na względzie, że organy celne są wyspecjalizowanymi organami funkcjonującymi w obszarze prawa celnego, tj. regulacjach rozbudowanych tak wewnętrznie (krajowo), jak i w prawodawstwie unijnym, a także wysoko specjalistycznych.

Należy z uznaniem odnieść się do powierzenia tak istotnego obszaru nadzoru organom, które dysponują wykwalifikowaną kadrą specjalistów, aczkolwiek ze względu na nowatorski charakter PAD zadania dotyczące dostępności wybranych produktów łączyć się będą z potrzebą skoncentrowania przyszłych kierunków rozwoju kadry organów celnych również na nowych obszarach wiedzy łączonej z prawem do dostępności.

Organy nadzoru rynku obsługiwane są przez jednostki budżetowe. Ma to swoje określone w prawie finansów publicznych konsekwencje, bowiem jednostki te są powiązane z budżetem państwa w sposób pełny (art. 11 u.f.p.). Tym samym nałożenie na organy celne nowych zadań będzie wiązało się z potrzebą uwzględnienia w planach finansowych kosztów realizacji obowiązków wynikających z PAD, w tym, o czym była mowa wyżej, podnoszenia kwalifikacji pracowników, zapewnienia infrastruktury technicznej i informatycznej, opracowania standardów (wytycznych) przeprowadzania czynności nadzorczych. Są to przykładowe obszary wydatkowania środków publicznych, z którymi wiązać się będzie potrzeba zachowania dyscypliny finansów publicznych.

System odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych służy zapewnieniu ładu i bezpieczeństwa w finansach publicznych. Chodzi przy tym zarówno o gromadzenie, jak i o rozdysponowywanie środków publicznych. Z punktu widzenia nowych zadań nałożonych na organy celne, jak i kosztów ich wykonywania, należy zwrócić uwagę na potrzebę przestrzegania zasad dotyczących realizowanych w związku z PAD wydatków publicznych (art. 11 u.o.n.d.f.p.), zaciągania zobowiązań (art. 15 u.o.n.d.f.p.), przy uwzględnieniu konsekwencji formy prowadzonej gospodarki przez jednostki budżetowe (art. 7 u.o.n.d.f.p.). Istnieje również wiele innych obszarów, które wymagają odniesienia do u.o.n.d.f.p. (np. dotyczących zamówień publicznych – art. 17, czy też sprawowania kontroli zarządczej – art. 18c). Należy mieć na uwadze, że wszystkie czyny stanowiące naruszenie dyscypliny finansów publicznych są szkodliwe dla ładu finansów publicznych³⁹, a tym samym na podmio-

³⁹ Por. orzeczenie GKO z 11 grudnia 2014 r., BDF1/4900/98/99/14, Legalis nr 3147262.

tach gromadzących i wydatkujących środki publiczne spoczywa odpowiedzialność za prawidłowość procesów finansowych⁴⁰.

Bibliografia:

- Bożek W., Lachowski J., Wantoch-Rekowski J., *Kary w dyscyplinie finansów publicznych. Teoria i praktyka*, Wolters Kluwer, Warszawa 2025.
- Bożek W., Mańczyk P., *Komentarz do art. 29 [w:] Z. Ofiarski (red.), Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, Wolters Kluwer, LEX/el. 2021.
- Bożek W., *Pomoc obywatelom Ukrainy z niepełnosprawnościami w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa – analiza z odniesieniem do wybranych państwowych jednostek sektora finansów publicznych*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2023, nr 4, s. 33–53, DOI: 10.12775/PBPS.2023.020.
- Cendrowicz D., *Komentarz do art. 3 PAD [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. Staszewski (red.), Ustawa o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. Komentarz*, wyd. 1, C.H. Beck, Legalis 2025.
- Cendrowicz D., *Komentarz do art. 4 PAD [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. Staszewski (red.), Ustawa o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. Komentarz*, wyd. 1, C.H. Beck, Legalis 2025.
- Florczak-Wątor M., *Komentarz do art. 69 [w:] P. Tuleja (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wyd. II, Wolters Kluwer, LEX 2023.
- Gorgol A., *Krytyczne uwagi o nomenklaturze kontroli celno-skarbowej*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2022, nr 3, s. 9–28.
- Jurewicz D., *Odpowiedzialność za gospodarowanie środkami publicznymi w samorządach (zagadnienia prawne)*, „Prawo Budżetowe Państwa i Samorządu” 2016, nr 2, s. 85–94, DOI: 10.12775/PBPS.2016.011.
- Kopyściańska K., *Komentarz do art. 11 [w:] Z. Ofiarski (red.), Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, Wolters Kluwer, LEX/el. 2021.
- Kubicki P., *Równy dostęp do edukacji osób z niepełnosprawnościami [w:] A. Błaszczak (red.), Najważniejsze wyzwania po ratyfikacji przez Polskę*

⁴⁰ L. Lipiec-Warzecha, *Egzekwowanie odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych. Wybrane problemy*, „Finanse Komunalne” 2007, nr 9, s. 8 oraz W. Bożek, J. Lachowski, J. Wantoch-Rekowski, *Kary w dyscyplinie finansów publicznych. Teoria i praktyka*, Warszawa 2025, s. 95.

- Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2012.
- Lipiec-Warzecha L., *Odpowiedzialność za naruszenie dyscypliny finansów publicznych. Komentarz*, wyd. II, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Lipiec-Warzecha L., *Egzekwowanie odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych. Wybrane problemy*, „Finanse Komunalne” 2007, nr 9, s. 5–12.
- Łasak K., *Dostępność usług bankowych dla osób niedowidzących i niewidomych. Uwagi na tle opinii komitetu do spraw praw osób niepełnosprawnych w sprawie Szilvia Nyusti i Péter Takács przeciwko Węgrom*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, nr 1, s. 265–279.
- Markiewicz-Hoyda H., *Prawna analiza koncepcji dostępności (accessibility)*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 3, s. 110–124.
- Mendecka K., *Komentarz do art. 38 PAD* [w:] E. Cała-Wacinkiewicz, W. Staszewski (red.), *Ustawa o zapewnianiu spełniania wymagań dostępności niektórych produktów i usług przez podmioty gospodarcze. Komentarz*, C.H. Beck, Legalis 2025.
- Nieborak T., *Czy edukacja prawna jest nadal potrzebna? Refleksje na 100-lecie „Ruchu Prawniczego, Ekonomicznego i Socjologicznego”*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2021, nr 2, s. 267–278.
- Rybski R., *Konstytucyjny status osób ubezwłasnowolnionych*, WK 2015, LEX.
- Twardowski A., *Społeczny model odpowiedzialności – analiza krytyczna*, „Studia Edukacyjne” 2018, nr 48, s. 97–114.
- Włodarczyk M., *Komentarz do art. 49* [w:] E. Bielak-Jomaa, M. Paluszkiwicz, E. Staszewska, T. Wrocławska, M. Włodarczyk, *Rehabilitacja zawodowa i społeczna oraz zatrudnianie osób z niepełnosprawnościami. Komentarz*, Wolters Kluwer, LEX 2023.